

Dorovský, Ivan

**Faitův přínos pro poznání Makedonie : (kapitola z dějin
česko-makedonských kulturních styků)**

In: *Otázky dějin střední a východní Evropy. [I.]*. Hejl, František (editor).
Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 245-262

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120767>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IVAN DOROVSKÝ (BRNO)

FAITŮV PŘÍNOS PRO POZNÁNÍ MAKEDONIE

(Kapitola z dějin česko-makedonských kulturních styků)

Jedním z hlavních českých představitelů, kteří se v období od 80. let minulého století do 20. let našeho století soustavně zabývali lidovou slovesností, dějinami, geografii, školstvím i hospodářskými otázkami Makedonie byl Emanuel Fait (1854—1929). Jeho jméno dnes upadlo téměř do úplného zapomenutí. O jeho životě a díle máme jen jediný stručný, neúplný nekrolog, plný chyb a nepřesností.¹ Fait však v posledních desetiletích 19. století patřil k významným pracovníkům na poli českého zeměpisu. Dříve však, než přehledně rozebereme Faitovu všestrannou činnost v této oblasti, chtěli bychom stručně ukázat, jaké práce o Makedonii existovaly před Faitem, na co mohl navazovat, jaká byla politickohospodářská a národnostní situace na Balkáně a především v Makedonii. Bez toho bychom těžko mohli pochopit vývoj jeho názorů a výkladů o Makedonii.

O málokteré jiné otázce existuje tak bohatá a tak různě a protikladně tradovaná literatura jako právě o otázce makedonské. Makedonská otázka se stala v 2. polovině 19. stol. součástí východní otázky. Komplex problémů, vyvolaných vývojem na Balkáně a na Blízkém východě, prošel ve svém 200letém vývoji několika fázemi a krizemi. Je známá úloha evropských mocností ve východní otázce. Mezinárodní rozpory vyvrcholily zvláště v době Krymské války.² Proti plánům ruského carismu se postavila vítězná anglo-francouzská koalice, která podporovala Turecko. V dalším vývoji pak byly bezprostředně zainteresovány vývojem událostí v Makedonii Rusko a Rakousko. K nim se později přidala Itálie a Německo. Balkánské národy tedy měly při řešení vzájemných sporů také své protektory.

¹ Josef Stěhule, prof. dr. Emanuel Fait, Sborník Československé společnosti zeměpisné, sv. XXXV, seš. 7 a 8, Praha 1929, str. 217—222.

² J. Perwolf, Východní otázka — otázka slovanská, Osvěta 1878, str. 161—178, 255 až 269, 337—348, 509—523.

Turecké úřady, které vedly statistické a jiné údaje o obyvatelstvu svého impéria v tzv. nufuz-tefterech, uváděly všechny křesťany jako *urum-milet*, tj. jako řecké křesťany. V turecké říši nebyly uznávány jednotlivé národy nebo národnosti, nýbrž náboženství. Víra byla identická s národností. Jen ty národy nebo národnosti, které měly svou církev, mohly se oficiálně nazývat svým národním jménem. Do roku 1870 byl řecký patriarchát jedinou uznávanou církevní institucí v Turecku. Po zřízení bulharského exarchátu značná část obyvatelstva Makedonie zůstala i nadále v patriarchátu a byla nazývána Turky *urum-milet*. Ta část, která přešla k exarchátu, stala se *bulgar-milet* nebo později *serbo-milet*.

Makedonská otázka jako vnitřní bulharsko-makedonský spor existovala již před osvobozením Bulharska. Nelze tedy tvrdit, že se zrodila až po Berlínském kongresu. Po něm se dostala na mezinárodní fórum. Je rovněž nesprávné tvrzení, že kdyby se uskutečnilo Sanstefanské Bulharsko, neexistovala by žádná makedonská otázka. Bulharsko-makedonský, bulharsko-srbský i bulharsko-srbsko-řecký spor o Makedonii trval, zesílil po Berlínském kongresu. V souvislosti s tím vznikala v Makedonii různá bulharofilská, srbofilská nebo grekofilská hnutí. Zároveň se objevilo mnoho desítek balkánských i nebalkánských „odborníků“ na makedonskou otázku, vyšly desítky knih a stovky článků a informativních přehledů, které zastávaly to či ono stanovisko, hájily ty či ony zájmy sousedních balkánských zemí nebo evropských mocností. Mnozí z autorů navštívili Makedonii, ovšem údaje o nacionálním charakteru obyvatelstva Makedonie, o „historických právech“ sousedních zemí na Makedonii čerpali většinou z Bělehradu, Sofie nebo Athén. Proto se v podobných pracích většinou opakují známé „argumenty“ a těžko lze v nich najít „racionální jádro“.

V souvislosti s naším tématem se proto omezíme jen na některé z prací, které podávají vývojový obraz celého komplexu otázek spojených s Makedonií, nebo o nichž se domníváme a víme, že sloužily Emanuelu Faitovi jako prameny. Na podrobnou literaturu o makedonské otázce odkazujeme především na práce D. Matova,³ L. Niederleho⁴ a J. Cvijiće.⁵ Nověji se jimi zabývá také L. Mojsov.⁶ Chtěli bychom přitom zde uvést, že Makedoncům (máme na mysli slovanské obyvatelstvo Makedonie) byla dávána nejruznější národnostní jména. V různých publikacích jsou uváděni jako Slované, ěauři, kauři, makedonští Slované, Bulhaři, makedonští Bulhaři, křesťané, Srbové, Řekové, makedonští Řekové, jižní Srbové, Makedonoslavové, vulgarofonové, slavofonové apod. Tolik názvů pro jeden jediný jev!

Ponecháme-li stranou různou starší evropskou cestopisnou a jinou literaturu, v níž jsou zmínky o Makedonii a jejím obyvatelstvu, jen literatura, která vznikla v průběhu 19. a 20. století, představuje rozsáhlou knihovnu. Přitom do začátku 19. století se v českých zemích i v Evropě poměrně velmi málo vědělo o topografii a národopisu evropského Turecka, zvláště

³ D. Matov sebral bibliografii do r. 1896; viz *Bälgarski pregled*, roč. 5, 1897, str. 178.

⁴ L. Niederle, *Makedonská otázka*, Praha 1901, 2. vyd. 1903, bulharský překlad *Makedonskijat väpros*, Sofie 1902.

⁵ J. Cvijić, *Nekolika promatranja o etnografiji makedonskih Slovena*, Beograd 1906.

⁶ L. Mojsov, *Okolu prašanjeto na makedonskoto nacionalno malcinstvo vo Grcija*, Skopje 1954.

o Makedonii a Albánii. Bez ohledu na to, s jakými cíli a záměry byly napsány různé práce francouzských, anglických, německých, českých, ruských, bulharských, srbských, řeckých a jiných cestovatelů, misionářů a jiných „znalců“ balkánských poměrů, přinášejí také některé údaje o Makedonii a jejím obyvatelstvu.

Angličan W. M. Leake navštívil evropské Turecko a Řecko jako zvláštní vyslanec anglické vlády počátkem 19. stol. několikrát.⁷ Ve svých pracích se zmiňuje též o oblastech, v nichž se mluví bulharsky. Francouzský konzul M. Pouqueville přiznal, že nemohl navázat styk s místním obyvatelstvem, protože znal pouze několik „slovanských slov“.⁸ V 30. letech 19. stol. procestoval evropské Turecko francouzský vědec Ami Boué. Pokusil se mimo jiné o vymezení hranice mezi řecky a slovansky mluvícím obyvatelstvem Makedonie.⁹ O Slovanech v evropském Turecku pojednal C. Robert.¹⁰ Zmínku o setkání s bulharskými sedláky najdeme také u Griesebacha.¹¹

První pokus o systematické shrnutí názorů o národnostním složení obyvatelstva na Balkáně přinesl Šafařík v Slovanický zeměvid, připojený k Slovanickému národopisu.¹² Šafařík se opíral hlavně o Pouqueville, Griesebacha, A. Boué a C. Roberta, o nichž se zmiňuje v úvodu ke knize J. Müllera, jež vyšla o dva roky později.¹³ Zatímco Šafařík mluví o obyvatelstvu Makedonie jako o Bulharech nebo makedonských Slovanech, Müller považuje obyvatelstvo Bitoly, Ochridu a Debru za srbské.

Na malé a nedostatečné topografické, etnografické, jazykové a jiné údaje o Makedonii si stěžuje ruský slavista Viktor Grigorovič, jeden z nejlepších Šafaříkových informátorů o dějinách, staroslověnských památkách, jazyce a zeměpisu Makedonie.¹⁴ Byl prvním slavistou, který procestoval Makedonii a podal o tom zprávu nejprve svým českým přátelům.^{14a}

O slovanckém i neslovanckém obyvatelstvu Makedonie nacházíme několik poznámek v cestopisech Rakušana J. G. von Hahna, který cestoval po Makedonii koncem 50. a začátkem 60. let.¹⁵ Téměř ve stejné době na-

⁷ W. M. Leake, *Researches in Greece*, Londýn 1814; též, *Travels in Northern Greece*, sv. I.–IV., Londýn 1835. Zde v I. a III. svazku věnoval Leake zvláštní pozornost Makedonii.

⁸ F. M. Pouqueville, *Voyage en Morée à Constantinople, en Albanie pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*, Paříž 1805, sv. III, str. 352 n.

⁹ Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, Paříž 1840. Německý překlad *Die europäische Türkei*, 1889.

¹⁰ Cyprien Robert, *Les Slaves de Turquie*, Paříž 1844. Německý překlad *Die Slaven der Türkei*, I–II, Stuttgart 1844, slovenský překlad *Tureckí Slovania, Srbi, Črnogorci, Bosniaci, Albanci a Bulhari*, Skalica 1868.

¹¹ A. Griesebach, *Reise durch Rumelien und nach Brussa im Jahre 1839*, Göttingen 1841, sv. II, str. 65 n.

¹² P. J. Šafařík, *Slovanický národopis*, Praha 1842, 4. vydání Praha 1955.

¹³ J. Müller, *Albanien, Rumelien und die österreich-montenegrinische Grenze. Nebst einer Karte von Albanien. Mit einer Vorrede von dr. P. J. Šafařík*, Praha 1844.

¹⁴ Korespondence P. J. Šafaříka s Fr. Palackým, Praha 1961. O Šafaříkově vztahu k Makedonii pojednávám podrobněji jinde.

^{14a} V. I. Grigorovič, *Svědectví o slovanských apoštolích v Ochridě*, *Časopis českého muzea*, 1847, str. 508–521; též, *Očerk putěšestvija po jevropejskoj Turcii, Kazaň 1848*, 2. vydání Moskva 1877.

¹⁵ Johann George von Hahn, *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar im Jahre 1863*, Wien 1867; též, *Reise von Belgrad nach Salonik, mit zwei Karten*, Wien 1868.

vštvily Makedonii Angličanky K. M. Meckenziová a A. P. Irbyová. Jejich cestopis po evropském Turecku se dočkal vysokého uznání Gladstona jako „příspěvek k poznání Slovanů v evropském Turecku“. V připojené mapě je většina obyvatelstva Makedonie označena jako bulharská.¹⁶

V souvislosti s různými aspekty řešení východní otázky, jejíž součástí byla otázka balkánská a makedonská, vyšla také celá řada národnostních map. V mapě Lejeanově z roku 1861 je slovanské obyvatelstvo Makedonie pojímáno jako srbské a bulharské.¹⁷ O Lejeana a Verkoviče¹⁸ se opírají také údaje českého profesora Fr. Bradašky v jeho studii o Slovanech Balkánského poloostrova.¹⁹ Stefan Verkovič, rodem z Bosny, žil dlouhá léta v Makedonii a stal se jedním z horlivých stoupců bulharského charakteru Makedonie. Ve sbírce lidových písní z Makedonie několikrát poznamenává, že Makedonci „nemají žádné nacionální vědomí a samostatnost“.²⁰ Verkovič rozlišuje v Makedonii čtyři „národnosti“: slovanskou, makedonsko-cincarskou, řeckou a tureckou. Později také poznamenal, že makedonští Bulhaři užívají rodové názvy.²¹

Koncem 60. a začátkem 70. let se V. Makušev²² a M. Golubinskij²³ pokusili o vymezení hranic mezi bulharským a srbským obyvatelstvem v Makedonii, kdežto F. Bianconi²⁴ a E. Stanford²⁵ zařadili ve svých mapách celou jižní a střední a západní Makedonii k řeckému území. Zvláštní význam pro diplomatická jednání kolem bulharské a makedonské otázky měla etnografická mapa Kiepertova,²⁶ neboť se stala spolu s podrobným Verkovičovým plánem,²⁷ vypracovaným pro Gorčakova, základem pro jednání na Berlínském kongresu 1878. Disraeli i Bismarck přijali závěry, které v ní byly obsaženy. Největší část Makedonie se tu prezentovala jako bulharská. Mnoho pozdějších prací se opíralo právě o Kieperta. Názory tehdejších i pozdějších autorů ovlivnily také práce pionýra bulharské nacionální propagandy v Makedonii Atanase Šopova (Offeicoffa), které vycházely v 80. letech i později bulharsky a francouzsky.²⁸ Značně mu v tom pomohl také Verkovičův topograficko-etno-

¹⁶ G. M. Mackenzie and A. P. Irby, *The Turks, the Greeks and the Slavons etc.*, Londýn 1867. Srbský překlad *Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi*, s engleskog preveo Č. Mijatović, Beograd 1868.

¹⁷ G. Lejean, *Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et des états vassaux autonomes*, Petermanns Mitteilungen, Gotha 1861.

¹⁸ St. Verkovič, *Opisanije byta makedonskich Bolgar*, Moskva 1868, bulharský překlad *Opisanie bitã na Makedonskite Bãlgare*, Kjustendil, s. a.

¹⁹ Fr. Bradaška, *Die Slaven in die Türkei*, Petermanns Mitteilungen, Gotha 1869.

²⁰ St. Verkovič, *Narodne pesme makedonski Bugara*, Beograd 1860, str. VI, IX a XIII.

²¹ Viz pozn. 18, str. 6 n.

²² V. Makušev, *Zadunajskije i adriatičeskije Slavjane*, S. Peterburg 1867.

²³ M. Golubinskij, *Kratkij očerk istorii Pravoslavnoj Cerkvi bolgarskoj, serbskoj i rumynskoj*, Moskva 1871.

²⁴ F. Bianconi, *Ethnographie et statistique de la Turquie d'Europe et de la Grèce*, Paříž 1871.

²⁵ E. Stanford, *An Ethnological Map of European Turkey and Greece, with Introductory Remarks of Distribution of Races in the Illirian Peninsula and Statistical Tables of Population*, Londýn 1877.

²⁶ H. Kiepert, *Ethnographische Übersicht des europäischen Orients*, Berlin 1876.

²⁷ M. Arnaudov, Verkovič i „Veda Slovena“, BAN, Sofie 1968.

²⁸ Offeicoff, *La Macédonie au point de vue ethnographique, historique et philolo-*

grafický popis Makedonie z konce 80. let.²⁹ Dlouhé spory vyvolala kniha Sp. Gopčeviće o Makedonii a Starém Srbsku, v níž dokazoval, že obyvatelstvo Makedonie je srbské.³⁰ Naproti tomu K. Nikolaidis o deset let později dokazoval řecký charakter Makedonie.³¹ Inspektor bulharských škol, zřízených v Makedonii exarchátem, V. Kănčov dokazoval, že slovanské obyvatelstvo Makedonie je bulharského původu.³² Později K. Gersin se pokusil určit hranice mezi řeckým, tureckým a slovanským obyvatelstvem.³³ Opíral se o Kănčova. Zatímco Kănčov nazývá slovanské obyvatelstvo Makedonie Bulhary, K. Peucker (1902) o něm mluví jako o makedonských Slovanech.³⁴

Silně tendenční byly také turecké statistiky, dokazující tezi, že většina obyvatelstva Makedonie jsou Turci a Šiptari.³⁵ O makedonských Slovanech psal také K. Oestreich,³⁶ kterého cituje E. Fait. Dostí přesné vymezení národnostního složení Makedonie podal G. Weigand, který studoval aromunský element v Makedonii.³⁷ Na počátku století přehledně pojednal o makedonské otázce L. Niederle, opíraje se hlavně o literaturu předmětu, sebranou Matovem. Třebaže Niederle vystupoval v úloze „objektivního pozorovatele“, nemohl vidět všechny souvislosti a zaujmout zcela nestranné stanovisko.³⁸ Později pod vlivem Cvijičových názorů došel k objektivnějším závěrům. Cvijič na počátku 20. století totižrazil teorii, že Slované v Makedonii nejsou ani Srbové, ani Bulhaři, ani Řekové, ale také že nejsou Makedonci. Je to národ, masa, která nemá určité nacionální vědomí.³⁹ Edmond Bouchié de Belle, který později srovnával řecké, bulharské a srbské statistiky, týkající se obyvatelstva Makedonie, uvádí, že je z nich vidět „fantazie a zaujatost, jaká vládne na Balkáně při sestavování podobných dokumentů“.⁴⁰

Kromě uvedených a mnoha jiných tendenčních a propagandistických prací vyšly také některé studie, které se vážně a objektivně pokoušely pojednat o jazyce, historii a národnostním složení obyvatelstva Makedonie. Byli to hlavně Rusové i někteří badatelé neslovanští, kteří přijali a propagovali myšlenku, jež se zrodila v samotné Makedonii a u makedonské kulturní emigrace, že makedonští Slované tvoří samostatnou slovanskou národnost Makedonců. P. Draganov ve svých statích o národnostním

gique, Philippopoli 1887; týž, Edno pătuvanje iz Makedonija, Periodičesko spisanie, roč. XVIII, sv. 9–10, Sofie 1906 aj.

²⁹ St. Verkovič, Topografičesko-etnografičeskij očerk Makedonii, S.-Peterburg 1889.

³⁰ Sp. Goptschewitsch, Makedonien und Altserbien, Vídeň 1889.

³¹ Cl. Nikolaidis, Macedonien, die geschichtliche Entwicklung der makedonischen Frage im Alterthum und in der neueren Zeit, Berlin 1899.

³² V. Kănčov, Makedonija, etnografija i statistika, Sofie 1900.

³³ K. Gersin, Macedonien und das türkische Problem, Vídeň 1903.

³⁴ K. Peucker, Makedonien, Altserbien und Albanien, Vídeň 1902; týž, Statistische Angaben. Die Völker Macedoniens und Altserbiens, Vídeň 1902.

³⁵ Viz L. Mojsov, cit. dílo, str. 170 n.

³⁶ K. Oestreich, Die Bevölkerung von Makedonien, Geographische Zeitschrift, roč. XL, sv. 5, Lipsko 1905.

³⁷ G. Weigand, Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen, I., Lipsko 1895, II., 1899; týž, Wlacho-Meglen, Lipsko 1902.

³⁸ Viz pozn. 5 a L. Niederle, Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného slovanstva, Praha 1909, str. 158–160.

³⁹ J. Cvijič, Promatranja o etnografiji makedonskih Slovena, Beograd 1906, str. 14 n.

⁴⁰ Bouchié Edmond de Belle, La Macédonie et les Macédoniens, Paříž 1922.

charakteru Makedonie, které vyšly v Rusku v letech 1887 a 1888, mluví o makedonských Slovanech jako o národnosti a o existenci makedonsko-slovanského jazyka, který se liší od srbštiny i bulharštiny.⁴¹ Jeho názory měly vliv na autory národnostní mapy slovanských národů z roku 1890. N. S. Zarjanko a V. Komarov v ní označili slovanské obyvatelstvo Makedonie zvláštní barvou jako makedonské Slovany a tím je chtěli odlišit od Srbů a Bulharů.⁴² Také někteří jiní ruští autoři později užívali termínu makedonští Slované v podobném chápání.⁴³ Karel Hron napsal v roce 1890, že „Makedonci jsou jak svou historií, tak i svým jazykem zvláštní národ (národnost), to znamená, že nejsou ani Srbové, ani Bulhaři, nýbrž jsou to potomci oněch slovanských osídlenců, kteří přišli na Balkánský poloostrov už před srbskou a bulharskou invazí a kteří později nesplynuli s žádným z těchto dvou národů“. Hron se odvolává rovněž na rodové názvy, které se zachovaly u Makedonců, zatímco u Bulharů chybí.⁴⁴ K objektivním filologickým pracím, uznávaným tehdejší i pozdější slavistickou vědou, patřily studie V. Oblaka o makedonských nářečích z roku 1896.⁴⁵

Uvedli jsme již, že L. Niederle akceptoval v hlavních rysech Cvijičovo hledisko, že „národní uvědomění Slovanů v Makedonii není dosud plně a rovnoměrně vyvinuto“. Makedonské Slovany však stále řadil k Bulharům. Podle Niederleho nejsou důležitá národopisná a jazyková kritéria, nýbrž historické tradice, církevní příslušnost a snahy politické. „Ten stát, který zemi (Makedonii — I. D.) na delší dobu ovládne, dovede jí dáti teprve i trvalý národní ráz“ — píše Niederle.⁴⁶ Silná politická propaganda (srbská nebo bulharská) může z národnostně „neuvědomělého individua udělat Srba nebo Bulhara“ — domnívá se Niederle shodně s Cvijičem. Zcela rozdílného názoru je český anonymní autor dopisu ze září 1910, podle něhož „... kdyby se nechalo hloupých propagand bulharsko-srbsko-řeckých a více se dbalo o zlepšení kulturního i materiálního stavu, nebylo by třeba vměšování Evropy. Evropa nikdy nezreformuje Makedonii, protože nerozumí, nebo nechce rozuměti pravé příčině makedonských poměrů. Makedonie patří Makedoňanům a Makedonci nejsou ani Bulhary, ani Srby, nýbrž jest to osobitý národ slovanský, přechodní mezi Bulhary a Srby, stejně jako i jejich jazyk vznikl ze staroslovanského a pouze pomíchán je srbismy a bulharismy. Bylo by třeba (smějte se ideálům) vypěstovat spisovnou makedonštinu. — Jsem autonomista vzhledem k Makedonii.“⁴⁷ Je zřejmé, že to nebyl v českých zemích ojedinělý názor.

⁴¹ P. Draganov, Obščij etnografičeskij očerk makedonskoj provincii. Izvestija slavjan. blagotvorit. obščestva, č. 11–12, S.-Peterburg 1887, č. 1, 2, 3, 6–7, 1888; týž, Makedonsko-slavjanskij sbornik, S.-Peterburg 1894.

⁴² N. S. Zarjanko, Karta slavjanskich narodnostej, izdanie V. V. Komarova, S.-Peterburg 1890.

⁴³ Např. A. Rostkovskij, Raspredělenije žitělej Bitolskogo vilajeta po narodnostjam i veroispovedanijam, čas. Živaja Starina, 1, 1899, str. 61.

⁴⁴ K. Hron, Das Volksthum der Slaven Makedoniens. Ein Beitrag zur Klärung der Orientfrage, Vídeň 1890, makedonský překlad Ch. Andonov-Poljanski, Edna studija za Makedonija, čas. Razgledi, roč. VIII, č. 3, 1965, str. 265–270, a Narodnosta na makedonskite Sloveni, tamtéž, str. 271–281 a č. 4, 1965, str. 380–398.

⁴⁵ V. Oblak, Macedonische Studien, Sitzungsab. der Akad. der Wiss., Wien 1896.

⁴⁶ L. Niederle, Slovanský svět, str. 161.

⁴⁷ Viz čas. Nový lid, č. 38 ze dne 20. září 1910, str. 3–4.

Po Berlínském kongresu se Makedonie stala jednou z okrajových oblastí turecké říše. Vlivem nevýhodné celní politiky turecké vlády došlo k hospodářskému úpadku Makedonie. Situace zvláště v západomakedonských oblastech byla ještě tíživější; vedle hospodářského úpadku jednotlivých měst muselo obyvatelstvo snášet nejen turecký teror a násilí, ale i zvěrstva různých band. To pochopitelně mělo vliv na národně politickou situaci v Makedonii. Vzniká postupně revoluční hnutí, vybuchují častá povstání. Nezájem tureckých úřadů o rozvoj osvěty a školství a také slabá hospodářská situace umožňovaly srbské, řecké, bulharské i katolické propagandě zřizovat v Makedonii školy, jichž využívala k realizaci cílů své politiky. Bulharsko usilovalo o uskutečnění Sanstefanské smlouvy. Po Berlínském kongresu zesílilo „svůj národní zájem“ o Makedonii také Srbsko, třebaže do porážky u Slivnice (1885), která „otevřela Srbsku oči“, srbská propaganda v Makedonii nebyla nijak silná. Hlavní spor se vedl mezi Řeckem a Bulharskem. Úsilí o zřizování bulharských škol v Makedonii projevil exarchát z Cařihradu. Zároveň s tím však rostl odpor makedonského obyvatelstva proti exarchátu. Proti bulharské myšlence, která zapustila v Makedonii hluboké kořeny, postavili Srbové myšlenku makedonismu jako spojení srbské ideje. Navrhovali pěstovat v určitých mezích makedonský dialekt a makedonskou individualitu a rozvíjet spolupráci mezi srbskou vládou a těmi uvědomělými Makedonci, kteří hledali spojení proti bulharismu. Tato akce srbské vlády z roku 1886 však přinesla negativní výsledky, neboť vedla k probouzení makedonského hnutí. Podobně tomu bylo s akcemi řeckého syllogosu v Soluni.⁴⁸

Makedonské národní povědomí rostlo také u makedonské emigrace v Bulharsku, která viděla záchranu jen v samostatném vystoupení Makedonců jako národa.⁴⁹ To vyvolávalo neklid a obavy jak u Bulharů, tak i u Srbů. Stambolovovo Bulharsko vyhnalo ze Sofie Makedonský literární spolek hned po vyjití prvního čísla jeho časopisu *Loza*. Srbská vláda začala posílat do Makedonského literárního spolku v Bělehradě Srby a tím chtěla paralyzovat jeho činnost.⁵⁰

V protikladu k zájmům sousedních států, Anglie i Rusko byly ochotny vytvořit samostatný státeček na území Makedonie. O těchto úmyslech ruské vlády věděli nejen členové makedonského literárně vědeckého spolku sv. Klimenta v Petrohradě, kteří vedli rozhovory s ruskými státními činiteli a kulturními pracovníky v Rusku, nýbrž i mnozí diplomatičtí představitelé. Výrazem silícího makedonského povědomí byla VMRO a Ilindenské povstání. Jednou z příčin porážky povstání byla nejednotnost makedonské inteligence.⁵¹

Emanuel Fait sice vystudoval na pražské filosofické fakultě zeměpis a dějepis, ale jeho první práce jsou z oblasti slovanské literatury. Po obsáhlé srovnávací úvaze o Mickiewiczovi a Puškinovi⁵² se pokusil také

⁴⁸ D. Taškovski, Ragjanjeto na makedonskata nacija, Skopje 1966, str. 239 n.

⁴⁹ Tamtéž, str. 259. Viz též G. Todorovski, Vesnikot „Makedonija“ na Kosta Šachov (1888–1891), Razgledi, roč. VII, č. 10, 1965, str. 996–1023.

⁵⁰ D. Taškovski, cit. dílo, str. 251 n.

⁵¹ Tamtéž, str. 274.

⁵² Adam Mickiewicz a A. S. Puškin. Úvaha od Em. Faita. 19. výroční zpráva o obecném gymnasiu reálném spojeném s vyššími třídami gymnasiálními i reálnými v Praze, Praha 1886, str. 3–35.

o překládání ze sanskrtu.⁵³ Záhy však obrátil svou hlavní pozornost k jihoslovanské lidové poezii, k níž se vracel téměř po celý svůj život. O jeho vztahu k makedonské lidové slovesné tvorbě pojednáváme jinde.⁵⁴ Zde rozebereme především jeho cestopisné studie a stati z oblasti makedonských dějin, národnosti, jazyka, školství a hospodářství.

Zralý, 34letý Fait ve svých „dojmech a úvahách z cest“, které podnikl po Makedonii, zasvěceně pojednal nejen o kráse krajiny, nýbrž i o současném politickém hnutí; prozíravě pronikl do spletitých poměrů a podařilo se mu je zařadit do širších historických souvislostí. V cestopisné úvaze *Z Mitrovice na Soluň*⁵⁵ chtěl podat o Makedonii důkladné svědectví. Pojednal nejprve o málo rozvinutém národním a kulturním životě ve Skopji. Zajímá ho život prostého řemeslníka stejně jako lidová makedonská kultura. Proniká do složitých poměrů národnostních, politických i náboženských. Jeho pozornosti nešla grekomanie stejně jako snahy exarchátu o zakládání bulharských škol. „Bulhaři posledním časem všemožně se snaží, aby lid v Makedonii vzdělávali a národní jeho vědomí budili, ovšem se jim to dosaváde pouze částečně podařilo. Značným nákladem vydržují ve městě 7 škol...“⁵⁶ Fait nemohl ještě postřehnout záměry bulharského exarchátu, nebyla mu zcela jasná ani otázka makedonských Slovanů, o jejichž jazyce mluví jako o bulharském. Teprve později, jak uvidíme dále, dospěl Fait k objektivnějšímu pohledu na tyto otázky.

Pro seznámení českého čtenáře s Makedonií měly značný význam Faitovy výklady o historii města *Skopje*. Význam Skopje v různých historických obdobích zdůraznil Fait přehledným výkladem o jeho velmi čilých obchodních stycích např. s Dubrovnikem, Bělehradem a Soluní.

Fait sledoval vztahy různých národností (Turků, Albánců, Makedonců) ve veřejném životě, seznámil se s jejich patriarchálním způsobem života, popsal lidové kroje. Složitá byla otázka vztahů mezi bulharským exarchátem, který měl ve Skopji své biskupství, a mezi řeckým patriarchátem, jehož vliv tu převládl po rusko-turecké válce. Třebaže v 80. letech byl v makedonských městech silný řecký vliv, Fait zdůrazňuje, že v nich vždy převažoval živel slovanský.

Dost místa věnoval Fait *Soluni*; všiml si obchodních společností, továren, městského obchodního ruchu i velkých sociálních rozdílů, patrných na každém kroku. Zajímavé jsou jeho údaje o národnostním složení obyvatelstva. Podle autora největší část tvořili Židé. Živel slovanský byl početně slabší a tvořili jej většinou lidé z okolí, kteří sem zajížděli prodávat své zemědělské produkty. Slovanské obyvatelstvo se však velmi aktivizovalo po osvobození Bulharska. Vzrůstal počet škol a žáků. Z cenných údajů, které Fait zřejmě získal přímo na místě, vyplývá, že většina z nich pocházela z různých makedonských krajů. Exarchát věnoval školám mimřádnou pozornost, neboť v nich měla být vychována první generace

⁵³ Urvaši. Napsal *Em. Fait*. 22. výroční zpráva o obecném gymnasiu . . . , Praha 1889, str. 15–24.

⁵⁴ Studie Makedonská lidová slovesnost v Čechách (v ní pojednávám také o *Em. Faitovi*), viz SPFFBU, D 17–18, 1971, str. 93–118.

⁵⁵ *Em. Fait*, *Z Mitrovice na Soluň*. Dojmy a úvahy z cesty, Osvěta 1889, str. 67–78 a 204–220.

⁵⁶ Tamtéž, str. 204.

makedonských učitelů, kteří by hájili „bulharskost“ Makedonie. Výběr učitelů podmiňoval úspěch veškeré bulharské práce mezi makedonskými Slovaný. Kladl se zvláštní důraz na to, aby učitelé v makedonských školách a gymnasiích, především v Soluni, byli rodilí Bulhaři. V Soluni mělo být odchováno první pokolení makedonských učitelů v bulharském duchu, jak to předpokládal program bulharské vlády z roku 1890.⁵⁷

Autor článku *Dva sandžaka ot iztočna Makedonija*,⁵⁸ z něhož čerpal Fait pro jiný svůj článek, jak uvidíme dále, píše, že se v makedonských školách mnohem více zdůrazňovala výuka dějepisu, zeměpisu a bulharštiny než ve školách v Bulharsku. E. Fait, který se mohl o tom přesvědčit z vlastní zkušenosti, vydává takoveto svědectví: „Při vyučování zvláště v nižších třídách jeví se dosti často obtíž, že totiž učitel nerozumí žákovi, ačkoli oba jsou rodilí Bulhaři. Jest zajisté rozdíl mezi jednotlivými nářečnými makedonskými veliký, neboť obyvatelé venkovští poměrně málo se stýkají se vzdálenějšími osadníky, čímž odchylky jazykové jenom se zvětšují.“⁵⁹

Rozdíl mezi spisovnou bulharštinou a makedonskými nářečnými mohl Fait poznat z autopsie. Vycházel však stále z názoru, že makedonská nářečí jsou součástí bulharštiny. Zájem bulharské vlády a exarchátu o zřízení škol v Makedonii chápal jako snahu o národní probuzení, které bylo v Makedonii, jak sám poznamenal, „velmi malé“. Úsilí Bulharů chápal také jako odpor proti hellenizační politice, třebaže snahy o počtení slovanského živlu (nejen v Soluni) měly jen částečný úspěch v porovnání s velkými částkami, které na podobné účely Řekové vydávali. Makedonští Slované v Soluni, jak dokládá Fait, byli kromě řeckého vlivu vystaveni i tlaku příslušníků jiných národnostních skupin (zvláště vídeňských Němců, Srbů aj.), kteří se postupně usazovali ve městě jako obchodníci.

Cyriometodějská tradice trvala v Čechách po celá staletí. Faitovi byly bezesporu známy práce českých historiků, lingvistů a literárních historiků o této otázce. Zvláště živé byly tyto tradice v druhé polovině 19. století. Jméno Cyrila a Metoděje bylo vždy spojováno s jejich rodištěm — se Soluní. Proto Fait nikoliv náhodou věnoval Soluni dosti místa. Podal velmi podrobný a zasvěcený výklad historie města od dob prehistorických, pojednal o příchodu prvních Slovanů na Balkán, zvláště o jednotlivých slovanských kmenech z okolí Soluně. Přitom hodně čerpá především z prací Šafaříkových. Fait usiloval přiblížit českému čtenáři město i vlasti věrozně a zdůraznit slovanský charakter obyvatelstva.

Emanuel Fait byl první z českých geografů a historiků, který procestoval všechny makedonské kraje a věnoval se všestrannému studiu Makedonie. Krásy makedonské krajiny, pohnutá historie a bouřlivá součas-

⁵⁷ S. *Dimevski*, Prosvetnata politika na Eksarchijata i učilištnite buntovi vo Makedonija, Skopje 1960, str. 12, a též D. *Taškovski*, cit. dílo, str. 246, 278. Čeští historikové, kteří později psali o bulharském školství, správně zdůrazňovali *politické aspekty* pomoci bulharského exarchátu při zřizování a udržování škol v Makedonii. Viz *Ant. Jiráek*, Školství národů slovanských, v kn. Slovanstvo, Praha 1912, str. 448 až 449 a 386–388.

⁵⁸ „Z“, *Dva sandžaka ot iztočna Makedonija*, Periodičesko spisanie, VII, XXXVII a XXXVIII, Sofie 1891, str. 85–86.

⁵⁹ *Em. Fait*, cit. dílo, str. 215.

nost, bohaté zdroje lidové slovesnosti i neprobádaný terén jazykový zůstávaly do jeho doby pro českého čtenáře téměř neznámý. Fait se proto rozhodl vedle svého učitelského povolání věnovat své síly právě Makedonii. Teprve díky jemu se mohl čtenář dovědět o krásách Ochridského jezera ze stejnojmenného cestopisu, o obyvatelích Ochridu a jeho pohnutých dějinách. Vždyť Ochrid žil v povědomí českého lidu po dlouhá staletí v souvislosti s činností žáků Cyrila a Metoděje. Zvláště byl spojován se jmény sv. Klimenta a sv. Nauma. Ve svém výkladu o tomto středisku staroslověnské kultury snesl Fait doklady o dosud žijícím kultu cyrilometodějských žáků. Opíraje se o Šafaříkovo dílo, doplnil je o popis dosud zachovaných kostelů a chrámů v Ochridě. To, po čem toužil Šafařík, uskutečnil teprve Fait.

Dějiny Ochridu a jeho okolí jsou spojeny nejen s nejstarším obdobím slovanské kultury v Makedonii, nýbrž i se jmény dvou zakladatelů národního hnutí v Makedonii – bratří Miladinových. Makedonské lidové písně, sebrané Konstantinem a Dimitrem Miladinovými, byly v Čechách známy a překládány už od let šedesátých minulého století. Fait byl první, kdo přeložil prozaické národopisné texty z jejich sborníku. Navštívil také jejich rodiště Strugu, zmínil se o jejich životě a činnosti i o osudu jejich „národních písní makedonských“.⁶⁰ Faitova zasvěcená pojednání orologická a hydrologická jsou doplňována exkurzemi do dávné i současné historie tohoto kraje, do národopisu i školství.

Rozsáhlá Faitova studie (jak ji sám nazval) *Makedonie, země i lid*⁶¹ je pojata velmi široce a promyšleně a měla přímo průkopnický význam pro poznání Makedonie. Podobně pojatá práce neexistovala do té doby v makedonské, bulharské nebo české literatuře. Na rozdíl od existujících cizích cestopisů o Makedonii snesl Fait množství údajů o všech nejdůležitějších makedonských městech. Většina těchto měst zůstávala i cizím cestovatelům do té doby neznámá. Faitovy výklady jsou doloženy fakty o počtu obyvatelstva, o jeho národnostním složení apod. Podává-li autor údaje o síle slovanského živlu, pak je tu zřejmý záměr vyvrátit do té doby velmi silně tradovanou a Řeky propagovanou myšlenku o řeckém charakteru Makedonie. Fait tak podává dosti objektivní a skutečný obraz makedonských měst v 80. letech 19. století.

Údaje o městečkách: Kostur, Klisura, Ostrovo, Enidže Vardar, zvláště pak o Vodenu (řeky Edessa) dokládají, že tu vždycky převládalo slovanské obyvatelstvo, které se dovedlo ubránit jak tureckým asimilačním snahám, tak i násilným řeckým metodám. Při laografických výkladech Fait nezapomněl ani na historii vzniku těchto měst, takže nejdříve doklad může i dnes posloužit k poznání makedonských dějin. Cenná jsou pojednání i o dalších městech, ležících dnes v řecké (tzv. egejské) Makedonii, např. o Kukuši nebo o městu Sucho, které leží nedaleko Soluně a v němž ani za časů Faitova cestování, ani později nežili Řekové; byl to čistý slovanský ostrůvek, který posloužil pozdějším badatelům v oboru dialektologie.

Shromážděné laografické materiály o Bitole, Lerinu, Negotinu, Krivé

⁶⁰ Em. Fait, Jezero Ochridské, Zeměpisný sborník, roč. III, č. 8, 1889, str. 265.

⁶¹ Em. Fait, Makedonie, země i lid, Osvěta, roč. XXI, 1891, str. 81–90, 234–243, 343–356.

Palance, Kratovu, Kumanovu, Štipu, o poměru národností v Petriči, Demir Hisaru, Seru, Dramě, Razlogu, Nevrokopu, Ochridu, Kjustendilu a mnoha jiných městech podávají svědectví o pohnutých a těžkých podmínkách života obyvatelstva, o stupni asimilace makedonských Slovanů, o nepředstavitelném útlaku národnostním, sociálním a politickém. Byly to do té doby neznámé důkazy o tom, že slovanské obyvatelstvo i za těchto podmínek se hlásí ke svému slovanskému původu a usiluje všemi prostředky o zachování sebe sama, své národnosti. Dosti místa věnoval Fait ve své studii nejstarším dějinám Makedonie; přitom zvláštní pozornost obrátil na dějiny Ochridského patriarchátu od jeho založení až po jeho zánik v roce 1767.

*

V roce 1902 se v Makedonii vytvářely různé povstalecké oddíly a docházelo velmi často ke srážkám s tureckými vojsky. Fait opětně odjíždí do Makedonie, aby se na místě přesvědčil o skutečné situaci. Z této cesty vytěžil mnoho cenného materiálu. Když pak v následujícím roce probíhaly přípravy k povstání a evropská diplomacie byla zaměstnána makedonskými událostmi, Fait byl spolu s velkou většinou českého národa na straně strádajícího makedonského lidu. Výrazem jeho sympatií k lidu Makedonie byly také dva fejetony, které v roce 1903 uveřejnil v Národních listech. V prvním z nich, nazvaném *Z Makedonie*, podal výstižný cestopisný obrázek o své cestě do měst Ser (Seres) a Dojran, která představovala velmi pestrou směs národností. Vedle Turků a Jürüků (tureckých kočovníků z okolních hor) tu žili Řekové, Čerkesové a téměř odnárodnělé obyvatelstvo slovanské.⁶²

V druhém fejetonu psal o městě Dramě a jeho okolí, o téměř odnárodnělé a poturčené mladé generaci, která mohla uslyšet slovanskou bohoslužbu až teprve v roce 1892. Fait zachytil i velmi hrůznou epizodu s raněným makedonským komitou, kterého odváželi Turci do Cařihradu. Faitovy sympatie jsou na straně povstalců. Jeho fejetony z Makedonie, uveřejněné v době rozmachu národně osvobozeneckého hnutí makedonského lidu, seznamovali české čtenáře se skutečným stavem věci a hlavně se zvěrstvy, která Turci páchali.

Výrazem vřelého vztahu k makedonskému lidu jsou také Faitovy výklady o západní Makedonii, které uveřejnil o rok později.⁶³ Situace v okolí Prespanského a Ochridského jezera byla v té době velmi složitá. V okolních pohořích bylo jedno z hlavních center makedonských povstalců. Proto podle Faita pohnuté poměry věštily, že akce „zoufalých obránců svobody“ budou pokračovat i v roce 1904. Přitom zde vládla nejednota obyvatelstva, rozděleného náboženskou propagandou na zastánce exarchátu a stoupence řeckého patriarchy. Fait zdůraznil silné grecizační úsilí v této oblasti zásluhou horečné činnosti řeckého syllogosu. Jeho pozornosti neušla ani

⁶² *Em. Fait, Z Makedonie, Národní listy, č. 83 ze dne 25. 3. 1903, str. 1–2; týž, Z Makedonie. Město Drama, Národní listy, č. 145, 1903, str. 1.*

⁶³ *Em. Fait, Ze západní Makedonie. K Ochridu, Časopis českých turistů, č. 11, 1904, str. 325–328; č. 12, 1904, str. 349–351, a Ze západní Makedonie. Jezero Prespa s okolím, Čas. čes. turistů, č. 3, 1904, str. 81–87.*

snaha Rumunů podporovat dosti početné Arumuny a dožadovat se pro ně jistých práv.

Fait ve svých pracích odhaloval těžký životní úděl obyvatelstva v těchto západomakedonských krajích i nepředstavitelné podmínky obdělávání půdy, která byla v držení tureckých begů. Osmina slovanských rodin v této oblasti byla podle Faita vyhubena za krvavých bojů v letech 1902–1903. Patriarchální způsob života v tzv. velkorodině, čítající 40 až 50 členů, se za takových podmínek rozpadal. Rozmohla se emigrace. „Druhdy bylo zřejmo“ — píše Fait — „že lid strádá, nad osudem svým trpce si žaluje. Za dnů našich zbývajících nešťastníků ani slzy nenechávají se za útěchu.“ Zlepšení poměrů v této zemi, která se „podobá růži, jež má více trnů než libodýšných listků“, viděl Fait ve zničení tureckého panství a v osvobození Makedonie.

O několik let později Fait doplnil celkový obraz o Makedonii výkladem o její jihozápadní oblasti.⁶⁴ Neušel mu žádný podstatný rys ze života městského nebo vesnického obyvatelstva, ani pronikání kapitalistických vztahů do makedonských měst. Vraceje se do historie meglenské oblasti, odkud vyšla řada významných představitelů makedonského národního obrození (P. Božigrobski, bratři Držilovci, K. Misirkov aj.), zdůrazňoval dávnou revoluční tradici tohoto kraje, která začíná někdy začátkem 19. století.

Značné místo ve svých výkladech věnoval Fait Kosturské oblasti. Podobně jako M. Pouqueville hledal odpověď na otázku, kde je pomezí čára mezi řeckým a slovanským živlem. Pouqueville označil za hranici řeku Bistrici, zatímco Fait se přesvědčil na místě, že je nutné ji posunout ještě jižněji. Řekové a mnozí cizí badatelé tvrdili, že Kostur a jeho okolí jsou čistě řecká místa. Na základě získaných údajů o složení obyvatelstva a pomocí místních jmen však Fait dokázal slovanský charakter města. Názvy městských čtvrtí a nejbližšího okolí, jako Gorica, Dobra, Severiotikos machalas, Golubinca, Toplica, Krajna Voda, Stara reka aj., jasně mluvily ve prospěch Slovanů. Fait dosvědčil i téměř masový charakter národně osvobozenického hnutí v Kostursku, Lerinsku a Vodensku na počátku století. Situace v této oblasti byla o to složitější, že se tu vedly boje nejen proti Turkům, ale i proti Řekům.

Ačkoliv sám Fait nebyl lingvista, ovládal dobře bulharsky i srbsky. Dovedl proto dosti přesně uvědomit si rozdíly jak mezi srbštinou a bulharštinou, tak mezi uvedenými jazyky a *makedonskými dialektami*. Charakteristika jazyka, jakým se mluvilo ve Skopji na konci 80. let minulého století, je například velmi případná a vystihuje skutečný stav v tomto národnostně promíšeném městě. Místní makedonské nářečí bylo promíšeno cizími jazykovými prvky mnohem více než kde jinde v Makedonii. Bylo to způsobeno také tím, že Skopje měla čilý obchodní styk se sousedními oblastmi. Fait správně konstatoval, že ve srovnání s jazykem v bulharském knížectví nebo v jiných oblastech Makedonie to byla mluva značně neustálená a lexikálně i gramaticky dosti různorodá. „V samé Makedonii na jiných místech“ — poznamenává Fait — „lze slyšeti mnohem

⁶⁴ Em. Fait, Z jihozápadní Makedonie, Časopis turistů, roč. XXI, 1909, str. 6–8 a 64–74.

čistší řeč.“ Zároveň Fait viděl, jak málo jsou makedonská nářečí probádána, jak málo se o nich ví a jaké obrovské možnosti skýtají slovanské jazykovědě. „Směle možno říci, že není druhého území slovanského, kde by se bylo pro jazykozpytce tolik zajímavé látky zachovalo jako tuto.“

V 80. letech se objevila řada bulharských i srbských polemických statí, v nichž se psalo o zvlátnostech makedonských nářečí a ještě více o shodách s bulharským, respektive srbským jazykem. Fait v nich správně viděl tendenční, neobjektivní výklad jazykových jevů a pokládal je proto za málo „vědecky spolehlivé a přesné“. Např. Novakovićově práci o některých souhláskách v makedonských nářečích vytýkal jednostrannost, protože dokazovala sice přibuznost makedonských nářečí se srbstinou, ale opomíjela jevy, blízké bulharštině. Ostatně směs srbských nebo bulharských jazykových prvků v různých makedonských nářečích v době, kdy ještě neexistovala žádná makedonská spisovná norma, byla v mnoha oblastech dosti nápadná. Jen trochu vzdělanější lidé, kteří získali vzdělání v srbských nebo bulharských či řeckých školách, užívali mnoha lexikálních i morfologických prvků toho či onoho jazyka. Přitom to často byli lidé bez vyhraněného národnostního povědomí. Konstatování, že „nářečí makedonská liší se značně nejen od spisovného jazyka srbského, ale též bulharského“ si mohl Fait ověřit přímo na místě.

V souvislosti se snahou bulharské vlády a exarchátu o zavádění bulharštiny do škol v Makedonii jsou zajímavá Faitova zjištění ze Soluně. „V Soluni opět stěžoval si mi bulharský učitel“ — píše Fait — „že častěji nemůže se dohodnouti s menšími žáky, kteří přicházejí na ústav, neboť znají se toliko ve svém nářečí, a tu jest nutno první rok je seznamovati s pravidly spisovného jazyka bulharského. Vzdělanější domorodci jsou si dobře vědomi tohoto rozdílu mezi východní bulharštinou v knížectví a »bugarštinou« v Makedonii, dovedou jmenovati nejenom jednotlivá odchýlná slova, nýbrž i rčení a jiné různosti.“⁶⁵

V uvedeném studii *Makedonie, země i lid* věnoval Fait zvláštní kapitulu národnostním sporům a školství. Informace získával především z tehdejšího srbského, chorvátského a bulharského tisku. Pojmy Slovan, makedonský Slovan a Bulhar autor často směšoval. Slovanské obyvatelstvo Makedonie řadil k Bulharům. Ve svém úsilí o všestranné poznání Makedonie se Fait soustředil také na otázky rozvoje školství jako součásti národního obrozovacího procesu. Pojednal o něm v statích *Obecné školství v Makedonii a Střední školství Bulharů v evropském Turecku, jmenovitě v Makedonii ve školním roce 1894*, které vyšly v roce 1896 v tehdejších předních pedagogických časopisech.

Už ve zmíněném článku o Ochridském jezeře⁶⁶ psal Fait o počátcích rozvoje školství v Ochridě i o bulharské a dokonce ruské podpoře. Sám, zkušený pedagog, pečlivě shromažďoval údaje o počtu škol v jednotlivých makedonských městech, navštěvoval školy a účastnil se hodin vyučování, aby na vlastní oči poznal vyučovací metody. Upozorňoval přitom na těžké podmínky rozvoje vzdělávacího procesu v Makedonii, kde obchodníci (např. v Soluni), kteří byli jedněmi z hlavních podporovatelů vzdělání

⁶⁵ *Em. Fait, Makedonie, země i lid*, str. 240.

⁶⁶ *Em. Fait, Jezero Ochridské*, str. 257–265.

mládeže, sami veřejně nemluvili rodným jazykem, nýbrž většinou řecky. V 80. a 90. letech minulého století byla národnostní a politická situace v Makedonii velmi složitá. Vedle rodícího se úsilí o zakládání makedonských škol s vyučovacím jazykem některého — nejčastěji místního — nářečí, tu bylo, jak jsme již uvedli, mnoho bulharských učitelů, vysílaných exarchátem. Faitův přehled o rozvoji školství v Makedonii, jinak velmi cenný, nečiní bohužel rozdílu mezi bulharskými snahami a vlastním úsilím Makedonců, takže nelze přesně zjistit z jeho prací stupeň vlastního národně uvědomovacího procesu v Makedonii, který se projevoval i v rozvoji školství. Mnohé údaje získával Fait z bulharských pramenů.

Rozvoj školství v Čechách a na Moravě v posledních desetiletích 19. století se setkával s mnoha podobnými problémy jako v Makedonii. Proto se tu Faitovi nabízelo srovnání poměrů v obou zemích.⁶⁷ Takové srovnání však muselo nutně vyznít pozitivně ve prospěch rozvoje školství v českých zemích. Protiněmecky zaujetého Faita utěšovala skutečnost, že „jinde pokrevenci naši více ještě musí strádati“. . . . „Podívejme se do Makedonie. Utěšíme se a tím více přilneme k těm vzdáleným svým bratrům . . . Více než v kterémkoliv jiném státě odkázán slovanský lid v rodišti největšího výboje středověku na svépomoc.“

Složitě poměry národnostní a náboženské se přirozeně velmi citelně odrážely také ve školství. Turci, jak známo, tolerovali otázky jazykové, zatímco řecký patriarchát přetahoval na svou stranu slovanské obyvatelstvo. Tam, kde se slovanské obyvatelstvo hlásilo k patriarchátu (zvláště v okolí Soluně, v Kosturu, Vodenu, Seru, Melniku a jinde), musely děti navštěvovat řecké školy. Proto Fait právem mohl konstatovat, že v Makedonii „jest tužší a houževnatější spor o školu než v českých krajích“.⁶⁸ Imponovalo mu obrovské nadšení a obětavost obyvatelstva pro rozvoj školství a osvěty. Jeho údaje o školských poměrech v Soluni, Enidže Vardaru, Gevgelii, Tikveši, Kukuši, Dojranu, Vodenu, Kosturu, Debru, Skopji, Prilepu, Tetovu, Radoviši, Kočani, Štipu, Ochridu, Resenu, Seru, Bitole, Kumanovu, v Krivorečné Palance, Ovčím Poli a jiných městech všech čtyř makedonských vilajetů jsou v nejednom směru velmi cenné i dnes, neboť existující makedonské publikace pojednávají o rozvoji školství jen do 70. let 19. století. Faitovy materiálově bohaté práce o makedonském školství proto mohou posloužit jako pramen i makedonským historikům.

*

Na přelomu 19. a 20. století se projevují některé nové rysy postupující monopolizace kapitalismu. V rakousko-uherské monarchii vznikající kartely podstatně ovlivňovaly výrobu ve všech hlavních oborech. Průmyslový, velkostatkářský a bankovní kapitál hledal nové zdroje pronikáním do méně vyvinutých zemí. Vládnoucí kruhy Rakouska se přitom po ztroskotání jejich postavení při sjednocování Německa orientovaly na Balkánský poloostrov, na němž však měly eminentní zájem jak Německo, tak

⁶⁷ *Em. Fait*, *Obecné školství v Makedonii*, čas. Komenský, 1896, str. 42–45, 55–58.

⁶⁸ *Em. Fait*, *Střední školství Bulharů v evropském Turecku, jmenovitě v Makedonii ve školním roce 1894*, *Věstník českých profesorů*, 1896, str. 25–29.

rovněž Rakousko-Uhersko. Česká buržoazie zde hledala odbytiště pro vývoz svých průmyslových výrobků.⁶⁹

Manuelu Faitovi byla zřejmá rakousko-uherská snaha o rozšíření obchodu a o vývoz vlastního kapitálu do balkánských zemí. Uvědomoval si např. hospodářský význam Soluně pro Rakousko. Jeho zprávy o obchodních poměrech „hlavního tržiště Makedonie“ měly zdůraznit hospodářský význam tohoto přístavu a také upozornit na druhy zboží, které se do Makedonie dovážejí nebo se z ní vyvážejí. Tím přímo upozorňoval na nevyužitě možnosti jak proniknout na makedonské trhy, třebaže otázka, komu soluňský přístav v budoucnu připadne (zda Bulharům, Řekům, Srbům nebo Rakousku), nebyla v té době vyřešena.

Podobné tendence hospodářské a politické expanze Rakouska-Uherska na Balkán Fait podporoval. Proto na základě vlastních zjištění a také čerpaje z existujících bulharských pramenů⁷⁰ psal začátkem 90. let o přírodním bohatství dvou východomakedonských sandžaků — serského a dramského.⁷¹ Ve svém článku upozorňoval na do té doby neobjevené oblasti na Balkáně, jmenovitě v Makedonii, kam se mohl vyvážet kapitál. Autor se soustředil na to, aby informoval českou veřejnost a hlavně průmyslové a vývozní společnosti o nerostném bohatství v různých místech Makedonie. Poukazoval na zdroje železné rudy, sádrovce, granátu, kamenného uhlí, antimonu, mramoru i minerálních vod, které by mohly mít význam pro český průmysl. Zaostalý způsob dolování a zpracování tohoto nerostného bohatství přímo upozorňovaly na nevyužitě možnosti vývozu hotových průmyslových strojů do těchto oblastí. Využití těchto možností by na druhé straně posílilo další rozvoj dělnického hnutí v Makedonii a vedlo by ke zlepšení materiálního postavení obyvatelstva. Nerostné bohatství se mohlo stát důležitým prostředkem k obživě lidu. Hlavní překážku, která bránila tomuto využití, viděl Fait v neudržitelných poměrech turecké pobřeží: „Po našem mínění se to neuskuteční dříve, dokud nebude odstraněna turecká vláda“.

S podobným záměrem byla napsána také dosti obšírná a přehledná stať o národohospodářských poměrech v Makedonii, která vyšla v polovině 90. let v předním českém národohospodářském časopise.⁷² Fait tu záměrně ponechal stranou spory sousedních států o Makedonii, které byly hlavním problémem evropské diplomacie, a soustředil se na „zemědělství a ty stránky společenského života“, jež bezprostředně souvisely s touto „veleúrodnou krajinou“. Konstatoval nízkou úroveň zemědělství v Makedonii, rozebral příčiny zaostalosti, které viděl mimo jiné v nedostatku pracovních sil, v primitivním způsobu obdělávání, v nedostatku moderních hospodářských mechanizačních prostředků a ve způsobu držení půdy tureckými begy. Fakta o makedonském hospodářství, o druzích obilovin a jejich výnosech v jednotlivých makedonských oblastech, o makedonském vno-

⁶⁹ Václav Husa, Dějiny Československa, Praha 1961, str. 263 n.

⁷⁰ Em. Fait, Přírodní bohatství východní Makedonie, Živa 1892, roč. II, str. 82–84, pro který čerpal z článku Dva sandžaka ot iztočna Makedonija, Period. spisanie, Sofie 1891, VIII, kn. XXXVII a XXXVIII, str. 49 n.

⁷¹ Tamtéž, str. 82–84.

⁷² Em. Fait, Poměry národohospodářské v Makedonii, České listy hospodářské, roč. IV, 1896, str. 88–91.

hradnictví a jiných zemědělských kulturách mohla posloužit české velkostatkářské buržoazii jako důležitý pramen pro uskutečnění jejích expanzivních plánů na Balkáně. Autor snesl mnoho údajů také o chovu dobytka, který zůstával vedle zemědělství hlavním zdrojem výživy venkovského obyvatelstva.

Svou pozornost věnoval Fait též makedonskému lesnictví, zahradnictví, květinářství a rybolovu. Jednu z hlavních příčin zaostalosti makedonského hospodářství Fait správně viděl v tureckém zotročení obyvatelstva, v tom, že půda patřila malému počtu tureckých statkářů — begů, kteří pronajímali zemědělcům půdu k obdělávání a dostávali část úrody. „... Pravou metlou pro lid jsou lichváři“ — konstatoval Fait. „Snad pouze ruský mužík platí stejné úroky, na jaké si uvykli držitelé hotových peněz v Makedonii.“

Úpadek zemědělství v Makedonii byl výsledkem celkového úpadku tureckého hospodářství. Turecko se už od 70. let 19. století dostávalo postupně do stále větší závislosti na cizích mocnostech. Ta pomáhala pronikání francouzského, německého a jiného finančního kapitálu do Turecka. Osmanská říše se postupně stávala polokolonií. Národnostní a náboženský útlak v posledních desetiletí 19. století se stával nesnesitelným, což jenom zostřovalo narůstající protiklady. Proto Fait konstatoval, že „dosavadní poměry v Makedonii na dlouho jsou neudržitelné“.

Fait zdůrazňoval, „že nám nikdy nemůže být v ohledu hospodářském Makedonie soupeřem, ale naopak že bližší styky s ní v budoucnosti nám prospějí. V jistém ohledu můžeme těžit ze spojení takového než se Srbskem a Bulharskem, poněvadž v těchto zemích mnohé průmyslové rostliny se nedaří, které již za nynějších neutěšených poměrů společenských na březích Vardaru a Strumy hojného rozšíření nabyly“.

*

Ve Faitově pozůstalosti se zachoval rukopis části úvahy *Úpadek Turecka a otázka arménská*.⁷³ Pochází zřejmě (není datován) z období tureckých pogromů proti arménskému obyvatelstvu v polovině 90. let. Je v něm zachycen zajímavý Faitův pohled nejen na otázky vztahů turecko-arménských, nýbrž i řecko-bulharských a řecko-tureckých a také na politiku Řecka vůči Makedonii. Fait v něm ostře vystupuje proti řecké „megalín idea“ a proti hellenizačním snahám v Makedonii.

V polovině roku 1900 podal Fait habilitační spis o Makedonii spolu s rukopisem o Kavkaze. Podle L. Niederleho šlo převážně o práci etnologickou. Označil ji jako „kompilace s nátěrem autopsie“.⁷⁴ Třebaže Niederle hodnotil Faita jako člověka svědomitého, označil jeho spis za „nepřístupný“ a Fait vzal žádost o habilitaci zpět. Jireček, který posuzoval Faitův článek o Makedonii pro Ottův slovník naučný, mu vytýkal hlavně bombastický tón, slabé literární nadání a neoriginálnost.⁷⁵ Faitovo heslo o Makedonii však do slovníku bylo zařazeno. Koncem roku 1902 se Fait ucházel o místo na pražské universitě: „Doslech jsem se, že má být jme-

⁷³ Památník národního písemnictví, Strahov, pozůstalost Em. Faita, P 23 B 10.

⁷⁴ Iz archiva na Konstantin Ireček, tom III, Sofie 1963, str. 150.

⁷⁵ Tamtéž, str. 161.

nován za nástupce prof. Dra J. Palackého dr. Cvijić z Bělehradu. Za hlavní zásluhu jeho — rovněž dle doslechu — se uvádí, že podal zprávu o Makedonii. Nemohl by se ke mně při možném obsazování vzítí zřetel?“ Ovšem ani Fait, ani Cvijić na místo profesora na pražské universitě nebyli jmenováni. Emanuel Fait zůstal až do svého odchodu do výslužby v roce 1910 profesorem žižkovského reálného gymnasia. I nadále však se zájmem sledoval boj balkánských národů proti Turkům a zúčastnil se akcí „ve prospěch raněných Jihoslovanů“ v době balkánských válek.

Další vývoj názorů Emanuela Faita na Makedonii a makedonské Slovany se bezesporu formoval hlavně pod vlivem Cvijićovy teorie, kterou, jak jsme se již zmínili, akceptoval také Niederle. Faitův blízký spolupracovník V. Dvorský, který obšírně referoval o Cvijićových pracích,⁷⁶ poznamenal, že bulharská propaganda byla silnější a proto vznikal dojem, že snad masa makedonského lidu se již hlásí k Bulharům. Srbská, bulharská a řecká propaganda uváděla národnostně se probouzející Makedonce do takového myšlenkového chaosu, že podle Dvorského „prostí lidé často nevěděli, či vlastně jsou“. Mnozí srbští a bulharští politikové počítali s tím, že masa makedonského lidu splyne s onou slovanskou národností, která se Makedonie zmocní politicky. To bylo také hledisko Niederlova. Prozíravější bulharští politikové si však už začali — jak správně poznamenává Dvorský — dobře uvědomovat, že ztratili nejen Makedonii, zemi, nýbrž i Makedonce — očekávané příští Bulhary.⁷⁷

Po Adolfu Černém, který zaujal stanovisko k makedonské otázce počátkem roku 1918,⁷⁸ se ozval také Em. Fait statí *Makedonští Slované*.⁷⁹ Stanovisko, které v ní zaujal, bylo mnohem objektivnější a vědecky zpracovanější. Pojednal o jednotlivých kmenových názvech makedonských Slovanů, které je kromě jiného rovněž odlišují od Bulharů. Tím se vrací Fait hlavně k názorům P. Draganova. Akceptuje názor, že slovo Bulhar mělo pouze význam politický, nikoliv národnostní.

Vývoj Faitových pohledů na Makedonii je zřejmý, třebaže nebyl s to překonat názory člověka své doby. Nedovedl vidět balkánskou problematiku ve všech souvislostech. Jako představitel liberálního buržoazního křídla byl pro hospodářskou a politickou spolupráci s balkánskými zeměmi.

Balkánská sociální demokracie viděla vyřešení makedonské otázky ve vytvoření jihoslovanské federativní republiky.⁸⁰ Fait toto sociálně demokratické stanovisko akceptoval.

Faitovou zásluhou zůstává, že byl prvním Čechem a jedním z prvních Evropanů vůbec, který procestoval téměř všechna města a vesnice v Makedonii, navázal úzký kontakt s místním obyvatelstvem a podal do té doby neobjektivnější a nejucelenější obraz Makedonie.

*

⁷⁶ V. Dvorský, Národnostní hranice na poloostrově Balkánském před začátkem války r. 1912, Sborník České společnosti zeměvědné, roč. XIX, 1913, str. 233–236.

⁷⁷ Tamtéž, str. 235.

⁷⁸ Ad. Černý, Otázka makedonská a balkánská, v kn. Slovanstvo za světové války, Plzeň 1919, str. 9–14.

⁷⁹ Em. Fait, Makedonští Slované, Česká revue, roč. XIII, 1919–1920, str. 90–94.

⁸⁰ D. Zografski, Jugoslovenskote socijalisti za makedonskoto prašanje, Skopje 1962.

Вýchodní otázka, jejíž součástí byla i otázka makedonská, nebyla v 19. století vyřešena a trvala i ve 20. století. Josef Perwolf předvídal její vyřešení už v roce 1878 v osvobození všech Slovanů. Makedonci však zůstali pod cizí mocí nejdéle. Perwolf také správně předvídal, že jen povstáním porobených Slovanů bude východní slovanská otázka vyřešena. Makedonské povstání na počátku století bylo sice neúspěšné, ale Makedonci se později přece jen dočkali svého osvobození, a tím i vyřešení otázky své nacionální rovnoprávnosti.

РЕЗЮМЕ

ВКЛАД ЭМАНУИЛА ФАЙТА В ПОЗНАНИЕ МАКЕДОНИИ

О т. наз. восточном вопросе, составной частью которого был тоже македонский вопрос, существует богатая литература, толкующая его с разных точек зрения, так что в ней иногда трудно найти „рациональное ядро“. Автор статьи анализирует некоторые труды из данной области, главным образом те, на которые опирался в своей македонистической деятельности чешский путешественник, переводчик и литературный критик Эмануил Файт (1854—1929).

В статье анализируются труды до сих пор „забытого“ Э. Файта из области македонской истории, национальности, языка, школ и хозяйства. Благодаря Файту чешское культурное общество познакомилось с историей ряда городов (Охрид, Солунь и др.), которые в сознании чехов связывались с кирилло-мефодиевской традицией, и также с началом процесса национального самосознания македонских славян. Во время своих поездок в Македонию, Э. Файт собрал много этнографического, исторического, географического и другого материала, так что мог дать почти полную картину развития Македонии в течении сорока лет.

В изучения политического, экономического, языкового и национального положения в Македонии Файт пришел к подобным заключениям, к каким пришли некоторые русские и неславянские исследователи. Буржуазно-либеральные взгляды, однако, не позволили Файту рассмотреть полностью сложную балканскую проблематику, отношения чешских политических партий и чешского народа к Балкану.